ISSN: P-2455-0515
E- 2394-8450

Educreator Research Journal

VOLUME–XI, ISSUE–IV JULY – AUGUST 2024

Original Research Article

शिक्षणातील असमानता कमी करण्यासाठी शिक्षणाची भूमीका

* श्री. दयानंद बळीराम बोंदर

* श्रीमती पुतळाबेन शाह कॉलेज ऑफ एज्युकेशन, सांगली.

प्रस्तावना :

व्यक्तीला जीवनात पुढे जाण्यासाठी, यश संपादन करण्यासाठी उत्तम शिक्षणाची आवश्यकता असते. शिक्षण व्यक्तीचे व्यक्तिमत्व घडवण्यास मदत करते. शालेय शिक्षण प्रत्येकाच्या जीवनात मोठी भूमिका बजावते. संपूर्ण शिक्षण व्यवस्था पायाभूत शिक्षण, प्राथमिक शिक्षण, माध्यमिक शिक्षण आणि उच्च माध्यमिक शिक्षण अशी विभागली गेली आहे. शिक्षणाच्या सर्व स्तरांचे स्वतःचे विशेष महत्त्व आणि स्थान आहे. व्यक्तीला यशाच्या दिशेने जाणे शक्य होते ते योग्य शिक्षणाद्वारेच. राष्ट्रविकासात शिक्षणाचे महत्त्व अद्वितीय असे आहे. भारतीय राज्यघटनेची प्रस्तावना भारतातील सर्व नागरिकांना दर्जा आणि संधीच्या समानतेने सुरक्षित करते. घटनेतील कायदे, तरतुदी व धोरणांद्वारे ही समानता साध्य करण्याचा प्रयत्न करते. कलम 14 ते 18 या कलमांमध्ये समानतेच्या हक्काची तरतूद आहे. ज्यांचा उद्देश सर्व नागरिकांची समानता सुरक्षित करणे असा आहे. कलम 325 आणि 326 सर्व नागरिकांची राजकीय समानता सुरक्षित करते तर मार्गदर्शक तत्त्वांतर्गत असलेले कलम 39 सर्व नागरिकांची आर्थिक समानता सुरक्षित करण्याचे उद्दिष्ट ठेवते. त्यामुळे शैक्षणिक संधीच्या समानतेच्या संदर्भात जात, वर्ण आणि धर्म विचारात न घेता चांगल्या गुणवत्तेच्या शिक्षणाची समानता सुनिश्चित करणे गरजूंना आर्थिक सहाय्य व सेवा प्रदान करणे, शैक्षणिकदृष्ट्या वंचित समूहासाठी कल्याणकारी योजनां राबवणे हे शासनाचे आद्य कर्तव्य आहे.

Copyright © 2024 The Author(s): This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium for non-commercial Use Provided the Original Author and Source Are Credited.

शिक्षणातील असमानता कारणे :

1. आर्थिक विषमता:

शिक्षणाच्या असमानतेच्या प्राथमिक घटकांपैकी एक म्हणजे विद्यार्थ्यांच्या कुटुंबांची आर्थिक स्थिती. विद्यार्थ्यांना आवश्यक शैक्षणिक साधन सुविधांची उपलब्धता त्याच्या कुटुंबाच्या आर्थिक स्थितीवर अवलंबून असते. गरीब मुलांना शैक्षणिक संसाधने, जसे की पुस्तके, वह्या, कंपास, पेन, असे साहित्या उपलब्ध होतेच असे नाही याशिवाय ही मुले अभ्यासेतर उपक्रमांमध्ये सहभागी होत नसल्याचे जाणवते. शैक्षणिक संसाधनांची ही कमतरता त्यांच्या शैक्षणिक संधींना मर्यादित करते आणि त्यांच्या शैक्षणिक यशात अडथळा आणते.

ISSN: P-2455-0515
E- 2394-8450

Educreator Research Journal

VOLUME–XI, ISSUE–IV JULY – AUGUST 2024

Original Research Article

2. पालकांचे शिक्षण व व्यवसाय :

ग्रामीण भागात पालकांची शिक्षणाविषयीची उदासिनता व शिक्षणाचे न कळलेले महत्त्व यामुळे पाल्य उनुपस्थित राहतो. याचे पालकांना काहीच गांभिर्य नसते. बऱ्याच वेळा आपल्या मुलांना सुगीच्या वेळी ते मदतीसाठी शाळा बुडवण्यास सांगतात. या उलट सुशिक्षित पालक आपल्या पाल्याच्या शिक्षणाविषयी अधिक जागरूक असतात. ते पाल्यासाठी आदर्श शाळा, योग्य सोयी सुविधा अधिकच्या शिकवणी त्याच बरोबर घरामध्ये अभ्यास घेतात. यावर विद्यार्थ्यांच्या प्रगतीमध्ये मोठा फरक जाणवतो.

3. भौगोलिक परिस्थिती :

ग्रामीण किंवा दुर्गम भागात राहणाऱ्या विद्यार्थ्यांना अशैक्षणिक वातावरणामुळे विविध समस्यांचा सामना करावा लागतो, पायाभूत सुविधांचा अभाव, घरापासून शाळेचे आंतर लांब असल्याने प्रवासाचे अंतर आणि शैक्षणिक सोयी सुविधांची कमतरता असते. अशा भौगोलिक परिस्थितीमुळे ग्रामीण भागांच्या तुलनेत शहरातील दर्जेदार शाळा, शाळेत राबविले जाणारे विविध कार्यक्रम, शाळेतील भौतिक सुविधा आणि अभ्यासेतर कार्यक्रम यांची उपलब्धता असते.

4. भेदभाव आणि उपेक्षितपणा :

जात, धर्म, वंश, लिंग किंवा अपंगत्व यावर आधारित भेदभावामुळे शिक्षणावर परिणाम होऊ शकतो. मागास, आणि उपेक्षित घटकांना शैक्षणिक प्रणालींमध्ये असमान वागणुकीचा सामना करावा लागतो. अशा पक्षपाती वागणुकीमुळे अनेक अडथळे निर्माण होतात ज्यामुळे विद्यार्थ्यांच्या दर्जेदार शिक्षणात अडथळा निर्माण होतो व अशा विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक प्रगतीमध्ये अडथळा ठरतो.

5. साधन सुविधांचे असमान वितरण:

ग्रामीण व शहरी शाळांमधील निधी वाटपातील असमानतेमुळे पात्र शिक्षक, शिक्षकांची संख्या, चांगल्या शैक्षणिक सुविधा आणि अद्ययावत शैक्षणिक साहित्य इत्यादींचे वितरण असमान होते. दुर्गम व ग्रामीण भागातील शाळांना निधी कमी मिळत असल्याने शाळा पुरेसा विकास साधू शकत नाही. विद्यार्थ्यांना विकासाच्या संधी उपलब्ध होत नाहीत. त्यामुळे उपलब्धीतील अंतर वाढते.

6. भाषिक भेद : भारतामध्ये अनेक भाषा बोलल्या जातात. बालकाची मातृभाषा व शिक्षणाची भाषा भिन्न असल्याणे बालकाला इतर भाषेतून शिक्षण घेणे कठीण जाते. राज्यांच्या सीमावर्तीभागात भाषेतील फरक हा एक महत्त्वाचा अडथळा आहे, विशेषतः मातृभाषेतून शिक्षण नसलेल्या विद्यार्थ्यांसाठी शिक्षणात प्रावीण्य मिळविण्यात अडथळा ठरू शकतो आणि अशा विद्यार्थ्यांना विशेष संधीपासून वंचीत रहावे लागते.

ISSN: P-2455-0515
E- 2394-8450

Educreator Research Journal

OPEN ACCESS

VOLUME–XI, ISSUE–IV JULY – AUGUST 2024

Original Research Article

7. तंत्रज्ञानाचा वापर :

आज शिक्षण प्रक्रियेत आलेला नवीन प्रवाह म्हणजे ऑनलाईन शिक्षण. या संदर्भात ग्रामीण भागातील पालकांकडे असलेली इलेक्ट्रॉनिक साधने (मोबाईल, संगणक) व त्यासाठी आवश्यक असणारी इंटरनेटची सुविधा ग्रामीण भागात अनेक ठिकाणी उपलब्ध नाही. तुलनात्मक विचार केला असता शहरी भागात या सुविधा तुलनेने अधिक आहेत. त्यामुळे शिक्षणातील विविध सोयी सुविधांमध्ये तफावत येते.

8. इतर भेद :

सामाजिक विविधतेचे स्तर म्हणजे वैयक्तिक, प्रादेशिक, भाषिक, धार्मिक, जातिजमाती, आर्थिक, सामाजिक, राजकीय या विविध क्षेत्रांत आपला भारतीय समाज विविधतेने नटलेला आहे. यामध्ये आपल्याला भारतीय समाजाची रचनासुद्धा विविध सिद्धांतांवर निर्माण झालेली दिसून येते. समाजात राहणाऱ्या व्यक्ती-व्यक्तीमध्ये आचार-विचार, स्वभाव गुणधर्म, वर्ण, उंची, राग-द्वेष इत्यादी सर्व बाबतीत भिन्नता दिसून येते. देशातील विविध प्रांतांत भारतीय समाज विखुरलेला आहे. म्हणून समाजातील प्रत्येक व्यक्ती ही विविध प्रांतानुसार, विविध भाषा बोलण्याचा प्रयत्न करीत असते. देशात विविध धर्मप्रणाली असल्यामुळे भारतीय समाजातील व्यक्ती आपापल्या धर्माप्रमाणे आचरण करण्याचा प्रयत्न करीत असते.

अशा सामाजिक विविधतेच्या स्तरावर शिक्षणातील असमानता मोठ्या प्रमाणात जाणवते. काही घटकांना गुणवत्तापूर्ण शिक्षणाच्या संधी उपलब्ध होतात तर काहीनां त्यापासून वंचीत रहावेलागत आहे.

शिक्षणातील समानतेसाठी शिक्षणाची भूमिका :

1. अडथळे तोडणे:

शिक्षणामुळे समाजात अनेकदा अस्तित्वात असलेले अडथळे दूर करावे लागतात. विविध दृष्टीकोन, संस्कृती, इतिहास आणि अनुभवांबद्दल विद्यार्थ्यांना योग्य जाणीव करून दिली जावी. भेदाभेद हा विचार समाजासाठी अयोग्य आहे ही जाणीव विद्यार्थ्यांमध्ये निर्माण करून दिली जावी. शिक्षण प्रक्रियेत समानता साधन्यासाठी उपलब्ध सोई सुविधांचे समान वितरण होण्यावर विशेष लक्ष द्यावे.

2. व्यक्तींचे सशक्तीकरण: व्यक्तीला स्वावलंबी होण्यासाठी आवश्यक कौशल्ये आणि ज्ञान प्रदान करून सक्षम करण्याचा प्रयत्न शाळांमध्ये केला जावा. विद्यार्थ्यांच्या मनामध्ये संविधानातील मूल्यांची रूजवणूक व्हावी. लोकांना अन्यायकारक परिस्थिती, त्यांच्या हक्कांची जाणीव करून देणे. त्याच बारोबर त्याच्या कर्तव्याची जाणीव करून देणे ही शिक्षणाची जबाबदारी असावी.

ISSN: P-2455-0515
E- 2394-8450

Educreator Research Journal

OPEN ACCESS

VOLUME–XI, ISSUE–IV

JULY – AUGUST 2024

Original Research Article

3. आर्थिक संधी उपलब्ध करून देणे:

आर्थिक गतिशीलतेची गुरुकिल्ली म्हणून शिक्षणाकडे पाहिले जाते. उच्च स्तरावरील शिक्षणामुळे नोकरीच्या चांगल्या संधी, उच्च उत्पन्न आणि अधिक स्थिर रोजगार मिळतो. प्रत्येकाला दर्जेदार शिक्षण मिळण्याची खात्री करून, समाज उत्पन्नातील असमानता कमी करण्यात आणि आर्थिक न्यायाला चालना देण्यासाठी प्रयत्न केला जावा. शिक्षण रोजगाराभिमुख असावे. जेणेकरून स्वावलंबी जीवन जगता आले पाहिजे.

4. सक्रिय नागरिकत्व निर्माण करणे :

शिक्षणामुळे केवळ शैक्षणिक आणि व्यावसायिक कौशल्ये विकसित होत नाही तर आदर्श मूल्ये देखील विकसित करते. विद्यार्थ्यांना त्यांचे अधिकार आणि नागरिक म्हणून जबाबदाऱ्या आणि लोकशाही प्रक्रियेतील सहभागाचे महत्त्व शिकवले जावे. सामाजिक आणि आर्थिक न्यायाची जाणीव प्रत्येक विद्यार्थ्यांला व्हावी.

5. शांततापूर्ण शिक्षण देणे :

सामाजिक विविधता लक्षात घेऊन समाजामध्ये शांतता राहील. यासाठी शांततापूर्ण शिक्षण देण्याचा प्रयत्न करावा. त्यासाठी धर्म, जात, वंश, भाषा, प्रदेश, आर्थिक परिस्थिती, वैयक्तिक भिन्नता याविषयी योग्य जाणीव विद्यार्थ्यांमध्ये विकसित करून त्यांच्यामध्ये लोकशाही तत्वांचा विकास केला जावा. सामाजिक संघर्षांमध्ये अहीत असते याची जाणीव विद्यार्थ्यांना करून दिली जावी.

6. सर्वसमावेशक समाज निर्माण करणे:

विविधतेला आणि सर्वसमावेशकतेला महत्त्व देणारे शिक्षण सामाजिक न्यायाला चालना देण्यासाठी महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावू शकते. सर्वसमावेशक शिक्षण हे सुनिश्चित करते की सर्व विद्यार्थ्यांना, त्यांची पार्श्वभूमी काहीही असो, त्यांना दर्जेदार शिक्षणात समान प्रवेश मिळेल. ही सर्वसमावेशकता सामाजिक एकता वाढवते आणि सामाजिक विभाजन कमी करते.

निष्कर्ष :

असमानतेची सुरुवात असमान शिक्षणापासून होते हे बहुतांश शिक्षणतज्ज्ञांना मान्य करावे लागेल. समान शैक्षणिक संधींशिवाय कोणत्याही क्षेत्रात समानता वाढण्याची अपेक्षा करू शकत नाही. शिक्षण हे भविष्यातील विकासाचा आधार बनते. व ती देशाची गुंतवणूक असते. दर्जेदार शिक्षण ही मूलभूत गरज आणि हक्क आहे आणि त्याकडे दुर्लक्ष करता येणार नाही.

शिक्षणातील असमानता दोन पध्दतीने कमी केली जाऊ शकते. त्यामध्ये शिक्षण प्रक्रियेतील विद्यमान असमानता दूर करण्यासाठी धोरणे आणि व्यवस्थापनात बदल केले जावेत. शिक्षकांना त्यांच्या वर्गखोल्यांमध्ये असमानता कशी आहे हे

ISSN: P-2455-0515
E- 2394-8450

Educreator Research Journal

OPEN ACCESS

VOLUME–XI, ISSUE–IV

JULY – AUGUST 2024

Original Research Article

जाणून त्यावर योग्य उपाययोजना केल्या पाहिजेत. प्रत्येक मुलाच्या गरजेनुसार अध्यापन केले पाहिजे आणि सुविधा पुरवल्या पाहिजेत, परंतु हे करत असतांना सर्व मुले समान नाहीत, सर्व मुलांना दर्जेदार शिक्षणाची संधी मिळेल याची खात्री नसल्याने, गरीब मुलांच्या गरजा पूर्ण करण्यासाठी शिक्षकांकडून अतिरिक्त प्रयत्न करणे आवश्यक आहे.

वेगवेगळ्या पार्श्वभूमीतील विद्यार्थ्यांच्या वैयक्तिक गरजा पूर्ण करण्यासाठी आपण अधिक प्रयत्न केले पाहिजेत. राज्य सरकारने अधिक मोठे प्रकल्प आणि संसाधने विकसित करावीत. शाळांसाठी 'समान' निधी व अनुदान यांची सोय करावी ज्यामुळे शिक्षणातील असमानता कमी होइल.

संदर्भ :

1. डॉ. साळी व. झा., करंदीकर सुरेश (2006) प्राथमिक शिक्षण. कोल्हापूर : फडके प्रकाशन
2. https://marathivishwakosh.org/3070/
3. https://shoutmore-in.translate.goog/explain-the-causes-of-inequality-in-education/?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=mr&_x_tr_hl=mr&_x_tr_pto=rq
4. https://www-ocpartnership-net.translate.goog/how-to-reduce-inequality-in-education/?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=mr&_x_tr_hl=mr&_x_tr_pto=rq

Cite This Article:

श्री. बोंदर द. ब. **(2024).** *शिक्षणातील असमानता कमी करण्यासाठी शिक्षणाची भूमीका.* In Educreator Research Journal: Vol. XI (Issue IV), pp. 25–29. **DOI:** ***https://doi.org/10.5281/zenodo.13810411***